

Radostaw Grześkowiak

Institute of Polish Language
University of Gdańsk

The Forgery of Polish Traditions of Yore. On Two Legendary Medieval Customs Mentioned in *Satyr albo Dziki mąż* by Jan Kochanowski

In his *Satyr, or The Wild Man* Jan Kochanowski refers to two old-time customs: first that, during the mass, at the reading of the Gospel, old Poles were to half draw their swords in token of their readiness to defend the Christian faith (vv. 185–200), and the second that infamists were punished upon their honour in such a way that when they sat at table with other people, the host cut the tablecloth to indicate that he did not want to share a meal with them (vv. 231–236). The article analyses numerous references to those customs in the old-Polish literature (unanimously attesting to the lack of these rituals in the sixteenth to the eighteenth centuries), to indicate that both were literary legends.

Key words: Jan Kochanowski, old custom, knightly culture, historical novel

Jan Kochanowski's narrative poem *Satyr albo Dziki mąż* was published in print sometime before July 1564.¹ The eponymous protagonist of the work is without a doubt a fascinating figure. The philippic

¹ On 6 July 1564, Andrzej Patrycy Nidecki, a friend of the poet, sent a letter to Stanisław Hozjusz to which he attached the printed version of *Satyr*, which means that at least one edition of the work must have been issued before that date. See "Korespondencja Stanisława Hozjusza, kardynała i biskupa warmińskiego," vol. 5: "Rok 1564," ed. A. Szorc, *Studia Warmińskie*, 13 (1976), p. 337.

condemnation of the nobility's moral decline is delivered by one of the mythical satyrs, traditionally associated with debauchery and boorishness. These features had also previously been assigned to the creatures by Kochanowski himself.² The second part of the title, however, refers to a "wildman", a being which merits closer attention. The legendary figure, covered with hair, clad only in a wreath and a loin-cloth, and armed with a cudgel, enjoyed great popularity in the Late Middle Ages and the Renaissance, primarily in Italy and the German Empire,³ but it was also a frequent presence in the Polish culture.

Native Polish authors estimate that the figure started to appear in the cultural repertoire in 1477 at the latest, when it was mentioned in a marginal note: "Dziki mąż – *vir bestiaries*".⁴ It also appears in the dictionaries elaborated by Franciszek Mymer in 1528: "*Miro, Wildman, Dziki mąż*" and Bartłomiej of Bydgoszcz in 1532: "*Miro, mirator, dziki mąż*" and "Dziki mąż, leśna potwora, *Miro*"⁵ (it is worth noting

² "Hos Satyros dicunt, gens nimirum haec quoque silvis / Dedita, sed natura rudis moresque petulci"; J. Kochanowski, "Pan Zamchanus," vv. 4–5, in: idem, "*Dryas Zamchana*" *Polonice et Latine*, "*Pan Zamchanus*" *Latine* (Leopoli, 1578), fol. B₂rec.: "Tych zaś zwą Satyrami; lasy są im lube, / natura ich rogata, obyczaje grube"; trans. E. Buszewicz.

³ See p.ex. T. Ulewicz, "O *Satyrze* Jana Kochanowskiego oraz historycznoliterackich kłopotach z bohaterem tytułowym," in: *Literatura – komparatystyka – folklor. Księga poświęcona Julianowi Krzyżanowskiemu*, ed. M. Bokszczańin, S. Frybes, E. Jankowski (Warszawa, 1968), pp. 123–127; J. Ślaski, "Kłopotów z bohaterami tytułowymi *Satyra* Kochanowskiego ciąg dalszy," *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 28 (1983), pp. 43–48; S. Graciotti, "Ancora qualcosa sulla tipologia del *Satiro* Kochanoviano?," in: *Artes atque humaniora. Studia Stanisłao Mossakowski sexagenario dicata* (Warszawa, 1998), pp. 91–95; R. Krzywy, *Sztuka wyborów i dar inwencji. Studium o strukturze gatunkowej poematów Jana Kochanowskiego* (Warszawa, 2008), pp. 77–83; M. Lenart, "*Selwatego*, czyli Dziki Mąż na renesansowym dworze," in: idem, *Patavium, Pava, Padwa. Tło kulturowe pobytu Jana Kochanowskiego na terytorium Republiki Weneckiej* (Warszawa, 2013), pp. 142–171.

⁴ A. Brückner, "Średniowieczna poezja łacińska w Polsce," Pt. 2, *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny* 22 (1893), p. 41. The same period saw increased popularity of depictions of wildmen among Cracow-based illuminators: since ca. 1440, the figures of wildmen were used to decorate bordures of illuminated manuscripts (the earliest examples of such representations can be found in the works of Cracow-based miniators dating back to as early as 1335, as an illustration of the adventures of Alexander the Great). Cf. Z. Rozanow, "Treści literackie miniatur *Graduatu Olbrachta*," *Pamiętnik Literacki* 51, no. 3/4 (1960), pp. 232–242; M. Gutowski, *Komizm w polskiej sztuce gotyckiej* (Warszawa, 1973), pp. 64–74.

⁵ [F. Mymer, *Dictionarium...*] (Kraków, 1528), fol. 28rec.; Bartłomiej z Bydgoszczy, *Vocabularius ex Calepino, Breviloquio et Mamotrecto recollectus...*, fol. 91rec.

that the exact same description of “ta leśna potwora” [“this monster from the woods”] is used in the introductory part of Kochanowski’s poem). The wildmen were popularised through contemporary acclaimed publications: the book *Historya o żywocie Aleksandra Wielkiego*, published in 1550, features a separate chapter entitled *Jako Aleksander znalazł człowieka leśnego kosmatego, a głos mając jako wieprz*; according to Marcin Bielski, one of the islands of the New World, discovered in 1500, was inhabited by: “dzicy a leśni mężowie, domów żadnych nie mając, jako zwierzęta mieszkając”.⁶ The wildmen captured the collective imagination, being featured in numerous coats of arms⁷ and used as heraldic supporters,⁸ decorative elements,⁹ or motifs on heraldic badges engraved on tenement buildings and signboards of inns named after the creatures.¹⁰ The ambivalent attitudes towards the figure of the wildman is best evidenced not only by the fact that

(*Słownik łacińsko-polski Bartłomieja z Bydgoszczy podług rękopisu z r. 1532*, ed. B. Erzepki [Poznań, 1900], Pt. 1, p. 64), and fol. 27ver. (ibidem, Pt. 2, p. 9).

⁶ “*Historia o żywocie i znamienitych sprawach Aleksandra Wielkiego*” (1550), ed. J. Krzyżanowski (Kraków, 1939), p. 144; M. Bielski, *Kronika to jest Historyja świata* (Kraków, 1564), fol. 444rec.

⁷ A wildman with a cudgel and a wreath on his head is depicted on the crest of the Dęboróg coat of arms, which was used by several families in Lithuania and Royal Prussia since the fifteenth century. See A. Znamierowski, *Herbarz rodowy. Kompendium* (Warszawa, 2004), p. 98.

⁸ A pair of wildmen is probably what is referred to in the following description of an element of the decoration of the Floriańska Gate prepared for the ceremonial ingress of Anne of Austria to Cracow in 1592: “a na tej przyprawieni byli dwaj satyrowie na kształt mężczyzny z białogłową, którzy trzymali orła wielkiego białego”; J. Bielski, *Dalszy ciąg “Kroniki polskiej”, zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.*, ed. F.M. Sobieszczański (Warszawa, 1851), pp. 166–167.

⁹ E.g. on the ceiling of the tenement house at 4 Łazienna Street in Łódź, decorated after 1600. See K. Kalinowska, *Malowane stropy w kamienicach Torunia XVI–XVIII w.* (Warszawa, 1995), pp. 109–111.

¹⁰ For more information on the function of the wildman in culture and literature of the fifteenth and the sixteenth century see i.a.: R. Bernheimer, *Wild Men in the Middle Ages. A Study in Art, Sentiment and Demonology* (New York, 1970); *The Wildman Within: An Image in Western Thought from the Renaissance to Romanticism*, ed. E. Dudley, M.E. Novak (Pittsburgh, 1972); T. Husband, assistance G. Gilmore-House, *The Wild Man. Medieval Myth and Symbolism* (New York, 1980); L.F. Kaufmann, *The Noble Savage: Satyrs and Satyr Families in Renaissance Art* (Michigan, 1984); R. Barta, *Wild Men in the Looking Glass. The Mythic Origins of European Otherness*, trans. C.T. Berrisford (Michigan, 1997). Little additional information can be found in the entry by Dionizjusz Czubała, “*Dziki mąż w folklorze i literaturze staropolskiej*,” in: idem, *Wokół legendy miejskiej* (Bielsko-Biała, 2005), pp. 149–155.

its imagery was exploited in the production of shooting targets,¹¹ but also by the chases organised in the court of Sigismund Augustus, during which a group of volunteers was paid to dress up as the creatures.¹² It is clear, therefore, that the readers of Kochanowski's narrative poem were well acquainted with the wildman.

The conjunction in the title of *Satyr albo Dziki mąż* proves that the Czarnolas poet treated the two descriptors as synonymous (as was the case in the works *Tren 19 albo Sen* or *Proporzec albo Hold pruski*), a line of thought also followed by the anonymous imitator of the narrative poem, who *per analogiam* gave it the title of *Proteus abo Odmieniec*. They were therefore not two separate figures, as some researchers have suggested,¹³ but two equivalent terms with the same referent, since, according to the widespread belief of the era, the wildmen were descendants of ancient fauns and satyrs. This equivalence, already indicated in various compendia of the Middle Ages (e.g. Isidore of Seville, *Etymologiae sive Origines* XI 3, 22), was also familiar to Polish authors. Its traces can be found both in lexicographical works¹⁴ and in literary texts.¹⁵ In one of his works, Kochanowski himself wrote:

W lesiech lata swe trawiem z fauny rogatemi,
Co wy podobno mężmi zowiecie dzikiemi.¹⁶

By equating the satyr, an enthusiast of orgiastic frolicking, with the wildman, Kochanowski managed to validate his criticism of moral decline, which otherwise could be perceived as fundamentally

¹¹ As evidenced by the simile used by Łukasz Górnicki to amplify the translation of the Italian work: "Prosto jako owi strzelcy, którzy do dzikiego męża strzelając, telko jedną drogą trefiają w serce, a tysiąc tych dróg jest, któremi chybiają nie telko serca, ale i wszytkiej tarczej"; Ł. Górnicki, *Dworzanin* (Kraków, 1566), fol. li₆rec.

¹² The royal financial accounts for the year 1546 refer to them as persons "ad instar [- -] hominis silvatici"; *Źródła do historii sztuki i cywilizacji w Polsce*, ed. A. Chmiel, vol. 1: *Rachunki dworu królewskiego 1544–1567* (Kraków, 1911), p. 217. See Krzywy, *Sztuka wyborów*, p. 78, n. 39.

¹³ See p.ex. Ślaski, op. cit., pp. 37–64.

¹⁴ E.g. the dictionary by Cnapius equates the Latin "Satyrus" with "Wildman"; G. Cnapius, *Thesaurus Polono-Latino-Graecus*, vol. 2 (Cracoviae, 1621), p. 692.

¹⁵ P.ex.: "Piszą też o portugalskiej królowej, iż kąpiąc się z pannami na brzegu morskim, podpłynął pod nie wodą z cicha satyr, to jest dziki mąż albo wodny, pochwycił ją i uciekł"; *Postępek prawa czartowskiego przeciw narodowi ludzkiemu* (Brześć, 1570), fol. 76ver.

¹⁶ J. Kochanowski, "Dryas Zamechka," vv. 79–80, in: idem, "Dryas Zamchana," fol. A₃rec.

disingenuous. As opposed to satyrs, the wildmen were often used as mouthpieces expressing negative opinions of social relations or civilisation processes. Such was the purpose of the satirical poem written in 1530 by Hans Sachs, entitled *Klag der wilden Holzleut über die ungetreue Welt*.¹⁷ A similar case were the adaptations of Aesop's fable focusing on a meeting with a satyr, whose figure in the interpretation of two poets working during the rule of Sigismund Augustus – Biernat of Lublin (*Lściwy nieprzyjaźliwy*) and Mikołaj Rej (*Co dzikiego męża utąpił*) – was transformed into “dziki mąż” (“a wildman”).¹⁸

Raised without any access to culture, the wildman was more receptive to any shortcomings and deficiencies of social behaviours. At the same time, as a descendant of the mythical fauns, he was endowed with extraordinary longevity, which gave him a wider perspective: he was able to criticise contemporary customs while still remembering the humanity's superior past. This feature of the literary figure was particularly important to Kochanowski. As he wrote in *Wróżki*:

Nieprawie i to znak dobry, mój panie, na co się i Satyr skarży, żeśmy starych a chwalebnych obyczajów odstępili, a miasto tego jęliśmy się zbyt-ków, rozputy, wszeteczności, łakomstwa i temu równia.¹⁹

The poet also mentioned the impartiality of wildmen in the introductory part of *Satyra albo Dzikie mąż* (vv. 11–14):

Nie podobają mu się nasze obyczaje,
Gani rząd i postęпки, jedno iż nie łaje;
Przypomina wiek dawny, a jeśli nie plecie,
Starszego jako żywo nie było na świecie.²⁰

¹⁷ J.A. Chrościcki, “Trzy frontispisy *Satyra albo Dzikiego Męża* Jana Kochanowskiego. O tapiseriach jagiellońskich, szlacheckim ruchu egzekucyjnym i tradycji ikonograficznej,” in: *Necessitas et ars. Studia staropolskie dedykowane Profesorowi Januszowi Pelcowi*, ed. B. Otwinowska, A. Nowicka-Jeżowa, J. Kowalczyk, A. Karpiński, vol. 2 (Warszawa, 1993), p. 23.

¹⁸ Biernat z Lublina, *Żywot Ezopa Fryga, mędrca obyczajnego, i z przypowieściami jego* (Kraków, 1578), fol. S₃rec.; M. Rej, *Przypowieści przypadłe, z których się może wiele rzeczy przestrzec* ([Kraków], 1562), fol. A₄ver.

¹⁹ J. Kochanowski, *Wróżki* (Kraków, 1587), p. 26.

²⁰ All fragments of the narrative poem are cited from the edition: J. Kochanowski, *Satyra albo Dzikie mąż* [s.l., s.d., s.n.], exemplar from Niedersächsisches Staatsarchiv in Wolfenbüttel, sign. 1 Alt 23, Nr 115 (see J. Pirożyński, “Nieznane XVI-wieczne wydanie *Satyra* Jana Kochanowskiego. Drobny przyczynek do bibliografii dzieł poety,” *Język Polski* 64, no. 4 [1984], pp. 285–295), which is the basis for the transcription of the poem in the collection of Kochanowski's socially inclined

The memories of the distant, illustrious past are also evoked by the horned protagonist of the poem in his diatribe. In the period of the rule of Sigismund August, the role of the “golden age” was assigned to the Middle Ages, remote enough to become enshrouded with myth. Kochanowski’s satyr, or wildman, saw the medieval times as an era of splendour, noble traditions, and order which had long been lost by the humankind and could only be longingly reminisced about.²¹ This is why his scalding criticism puts emphasis on two examples of archaic customs whose former simplicity is described in Kochanowski’s text with unabashed nostalgia.

The first example is cited in the poem as part of the criticism of agitated religious disputes propelled by the excited atmosphere of the Reformation (vv. 185–200):

Dobrym krześcijaninem nie tego ja zowę,
 Co umie dysputować i ma gładką mowę,
 Ale kto żywie według wolej Pana swego,
 Tego ja barziej chwałę niżli wymownego.
 Powiedz mi, w który sposób korda pomykali
 Starzy Polacy, kiedy słów Pańskich słuchali.
 Wierzysz ty, że się wtenczas miał ten woła gadać?
 Rogaty to sylogizm a trudno ji zbadać.
 Tak on myślił: “Nie umiem wywodów sztyrockich,
 Żebych mógł Pańskich dosięć tajemnic głębokich,
 Ale com raz obiecał na krzcie Panu swemu,
 Nie służyć, póki we mnie dusza, jedno Jemu,
 Stoję przy tym statecznie i znam Jego słowa;
 Tych nie odstąpię, by mi tuż miała spaść głowa”.
 Mówże mu, że źle wierzy, ujrzysz, czym cię potka.
 Z takimi bych ja wołał przestawać – to krotka.

The very same custom was often mentioned by many poets to come. One of them was Jan Jurkowski, who introduced it in the lyric song of Melpomene directed against infidels, featured in the collection *Pieśni muz sarmackich*:

writings, compiled as part of the Sejm-issued edition of Jan Kochanowski’s complete works (consecutive numeration of verses for *Przedmowa* and the text proper).

²¹ See L. Szczerbicka-Ślęk, *W kręgu Klio i Kalliope. Staropolska epika historyczna* (Wrocław, 1973), pp. 73–76; R. Krzywy, “Ideologia sarmacka wobec tradycji antycznej i renesansowego humanizmu (wprowadzenie do zagadnienia),” in: *Humanistyczne modele kultury nowożytnej wobec dziedzictwa starożytnego*, ed. M. Prejs (Warszawa, 2010), pp. 194–196.

Mieczów dobywali
 Pierwszy, gdy słuchali
 Ewanjelijej wyroku Bożego
 Chętni przeciwne bić krzyża świętego.²²

The rhyme used in the poem suggests that Jurkowski was inspired by the work of Kochanowski, even though the mention of reading the Gospel shows that he was also acquainted with other sources. The same rhyme can be also found in a poem by Jan Białobocki, who took this opportunity to encourage the readers of his publication to use his translations of breviary hymns during mass:

Starzy oni Polacy radzi ich słuchali,
 A przy Ewanjelijej mieczów dobywali.
 I śpiewać, gdy kto umiał, nie wstydał się tego,
 Wstydzali się podrzutu sekt cudzoziemskiego.
 [– –]
 Obyś się, zacna Polsko, do swych powróciła
 Wrodzonych obyczajów, cudze porzuciła.
 Przedtym mieszkała w sercach szczyrość przy prostocie,
 Teraz ją polityka wydała sromocie.²³

The formula of the Czarnolas poet was eventually abandoned by Łazarz Baranowicz, who devoted one of the epigrams in his 1671 Polish-language collection to the comparison between the old religiosity of Poles and Ruthenians:

Ewangeliją gdy czytano, bronie
 Gołe dobyto, było to w Koronie,
 Polacy dali znać z tego po sobie:
 Przy słowach Pańskich gotowi być w grobie.²⁴

²² J. Jurkowski, *Pieśni muz sarmackich przy szczęśliwym objęciu kardynalstwa w stolicy apostolskiej... Bernata Maciejowskiego, biskupa krakowskiego etc.* (Kraków, 1604), fol. B₄ver.: *Melpomene*, vv. 81–84. The passage was later reflected in the following distich from a satire by Jurkowski: “Już się w swojej przysiedze z przymierzem osądźcie / A dla Ewanjelijej mieczów swych doładźcie”; J. Jurkowski, *Choraągiew Wandalinowa* (Kraków, 1607), fol. D₂ver.; see also B. Pfeiffer, “Wizerunek rycerza i obrońcy ojczyzny w twórczości Jana Jurkowskiego,” *Napis* 7 (2001), p. 84.

²³ J. Białobocki, *Hymny i prozy polskie w zwyczajnym używaniu i nabożeństwie Kościoła świętego katolickiego z brewiarza rzymskiego... przełożone* (Kraków, 1648), pp. 244–245: *Zalecenie do Czytelnika*, vv. 9–12, 15–18.

²⁴ Ł. Baranowicz, *Lutnia Apollinowa każdej sprawie gotowa* (Kijów, 1671), p. 527: *Bywali jacy Ruś i Polacy?*, vv. 1–4.

The piece was frequently cited in various works concerning the celebration of liturgy. When Mikołaj of Wilkowiecko, in his work published in 1586, explained that the churchgoers should stand upright when listening to the words of the priest, thus emphasising their willingness to fight for their creed, he did not hesitate to add:

Starzy dawni nabożni szlachcicy, ludzie rycerscy, kiedy słuchali Ewangeliej, tedy trzymali w ręku główce mieczów albo szabel, znacząc tym prędkość umysłu ku bronieniu Ewangeliej.²⁵

Hieronim Powodowski, a Cracow-based preacher specialising in anti-Arian tirades, meanwhile, would not be himself if he had not taken the opportunity to lambast infidels when recollecting the old custom:

śpiewanie abo czytanie i słuchanie Ewangeliej, tak przez duchowne, jako i świeckie ludzie, ma się dziać z wielką uczciwością i z powstaniem. Co nie tylko zachowywali pierwszy naszy chrześcijańscy, ale też rycerscy ludzie, pod ten czas czytania Ewangeliej dobywali do połowice broni swoich, dając znać, iż najwięcej niż za co, mieli się do gardł swych zastawiać za tę Ewangeliją i naukę, którą raz od Stolicy Apostolskiej przyjęli. W czym się niktóre potomstwo ich tak dalece odrodziło, iż przeciwko tej Ewangeliej i nauce rozmaite błędy i bluźnierstwa rozsiewają [– –].²⁶

Citing Kromer's chronicle, Primate Stanisław Karnkowski mentioned the ritual of the olden days in his 1612 cycle of sermons on the meaning of the Eucharist and mass;²⁷ it was also fondly described by Piotr Skarga in his depiction of a devoted Christian soldier in *Żołnierskie nabożeństwo*. This time, however, the anecdote served to boost morale to fight against infidels:

²⁵ Mikołaj of Wilkowiecko, *O mszej świętej opisanie i o tajemnicach przedniejszych ceremonij, ku niej należących* (Kraków, 1586), fol. I, rec.; quoted after: K. Meller, "Noc przeszła, a dzień się przybliżył". *Studia o polskim piśmiennictwie reformacyjnym XVI wieku* (Poznań, 2004), p. 124.

²⁶ H. Powodowski, *Liturgia abo Opisanie mszej świętej i obrzędów jej* (Kraków, 1604), p. 67.

²⁷ Cf.: "Za Mieczysława, pierwszego księcia chrześcijańskiego, jako świadczą nasze kroniki, był ten chwalebny zwyczaj w Polsce (i potym długo trwał), że gdy kapłan u ołtarza opowiadał, skąd Ewangeliją miał czytać, lud rycerski dobywał kordów abo mieczów swych do połowice na znak dopełnienia i bronienia Ewangeliej [świętej] i wiary chrześcijańskiej aż do gardła. A gdy chór odpowiadał: «Chwała Tobie, Panie», zasię one kordy kładli w pochwy"; S. Karnkowski, *Eucharystja abo O przenaświętzym sakramencie i ofierze ciał i krwi Pana Zbawiciela naszego* (Kraków, 1602), pp. 368–369, see also p. 358.

I to jest drugie przedsięwzięcie żołnierskie: aby wiary i Ewanjelijej, i Kościoła świętego broniał a upadać mu nie dał, zwłaszcza gdy poganie i niewierni na nas i Królestwo nasze powstają, którzy Boga chrześcijańskiego w Trójcy Jedynej nienawidzą i służbę, i zakon, i lud jego psują. Przeciw takim się zastawiać wielka jest u Pana Boga wysługa i prawe rycerstwo, które Polacy naszymy starzy, dobywając mieczów przy czytaniu Ewanjelijej, oświadczały.²⁸

At that point in history, presenting the custom in such a context was already a common phenomenon.²⁹

The above mentioned authors emphasise the archaic nature of the ritual. The phrases “pierwszy” (“first”) in Jurkowski, “ojcowie nasi” (“our fathers”) in Uchański, “starzy Polacy” (“old Poles”) in Kochanowski, “starzy oni Polacy” (“old Poles”) in Białoocki, “Polacy naszymy starzy” (“our old Poles”) in Skarga, “starzy dawni nabożni szlachcicy, ludzie rycerscy” (“old devout noblemen, chivalrous men”) in Mikołaj of Wilkowiecko, or “pierwszy naszymy chrześcijanie polscy, ale też rycerscy ludzie” (“our first Polish Christians and chivalrous men”) in Powodowski consequently locate the custom in the remote past, suggesting that one should search for more information on the subject in old chronicles. This is a correct assumption, considering that Old Polish historians describe the ritual as dating back to the first years of the presence of Christianity in the Polish territory under Mieszko I’s rule. In his chronicle, Marcin Kromer writes about it as follows:

Nie zda mi się zamilczeć, co za książęcia tego w zwyczaj weszło u Polaków: iż w kościołach ludzie narodu szlacheckiego, gdy kapłan Ewangeliją zaczynać miał, mieczów do połowice z pochwę dobywali, oświadczać do gardł swych Ewangelijej i wiary Chrystusowej bronieć. Aż gdy odśpiewano:

²⁸ P. Skarga, *Żołnierskie nabożeństwo* (Kraków, 1618), p. 8. This and other passages from Skarga’s work appear in *Prawy rycerz* by Szymon Starowolski, published in 1648; Sz. Starowolski, *Prawy rycerz*, ed. K.J. Turowski (Kraków, 1858), p. 9. Skarga himself also often returned to the motif (see p.ex.: idem, *Kazania sejmowe*, ed. J. Tazbir, collaboration M. Korolko [Wrocław, 1972; Biblioteka Narodowa, I 70], p. 98), citing the final part of the third book in Marcin Kromer’s chronicle *Roczne dzieje kościoła* as his historical source. See Szczerbicka-Ślęk, op. cit., p. 151; J. Tazbir, *Piotr Skarga. Szermierz kontrreformacji* (Warszawa, 1983), p. 107.

²⁹ One of the examples can be found in this speech by Primate Jakub Uchański: “Dlaczegoż ojcowie nasi podczas mszy przy czytaniu ś[więtej] Ewangelii z pochwę mieczów dobywali? Cóż bardziej zapalało Polaków słusznym gniewem przeciwko barbarzyńcom, jeżeli nie chęć bronienia religii chrześcijańskiej i wolności nadziałów?”; Ś. Orzelski, *Bezkrólewia ksiąg ośmioro czyli Dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta r. 1572 aż do r. 1578*, trans. W. Spasowicz (Petersburg and Mohylew, 1856), vol. 3, p. 201.

“*Gloria Tibi, Domine*” nazad je w pochwy wkładali. Który zwyczaj długo trwał w Polsce.³⁰

The entry was cited in historical compendia elaborated by Marcin Bielski, Aleksander Gwagnin, or Jan Herburt.³¹ The issue is discussed more extensively by Maciej Strykowski:

Wyczyściwszy tedy od onych sprosnych pogańskich obrzędów Polskę swoją, książę Mieczław dla gruntowniejszego znaku i zapalczywej chęci wiary chrześcijańskiej ustawił to, aby każdy ślachcic, gdy kapłan miał Ewangelią zaczynać na mszej (*initium sancti Evangelii etc.*), mieczów do połowice z poszew dobywali, które zaś chowali, gdy chór odśpiewywał: “*Gloria Tibi, Domine*”, jakoby okazując w sobie chęć zapaloną bronić Ewangelijej i wiary nowo przyjętej. I długo ten obyczaj trwał w Polsce.³²

Similar information was also delivered in lyrical form. For instance Aleksander Obodziński, in his 1640 collection of poems about the kings and queens of Poland, suggested that the ritual had been introduced thanks to a legislative action of Mieszko I (who “wydał edykt” [“issued an edict”] on the matter); aiming to preserve the rhyme, he also mentioned the high esteem that the long-lasting tradition enjoyed among other nations:

A ten zwyczaj u Lechów długo trwał w Kościele,
Co postronnych chrześcijan wychwalało wiele.³³

³⁰ M. Kromer, *O sprawach, dziejach i wszystkich inszych potocznościach koronnych polskich książę XXX*, trans. M. Błazewski (Kraków, 1611), p. 48. Cf. M. Cromerus, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* (Basileae, 1555), p. 51.

³¹ See p.ex. M. Bielski, op. cit., fol. 344rec.; M. Bielski, J. Bielski, *Kronika polska* (Kraków, 1597), p. 53; J. Herburtus, *Chronica sive Historiae Polonicae compendiosa... descriptio* (Basileae, [1571]), p. 19.

³² M. Strykowski, *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi* (Królewiec, 1582), p. 152. The chronicles constituted a source of information on the legend for many contemporary preachers, such as Karnkowski or Walerian Gutowski, who thus described the rule of Mieszko I: “Takowy zwyczaj mieli za tego pana Polacy, jako polscy opisują historykowie, że kiedy przy mszy ś[więtej] czytał kapłan Ewangelią świętą, zaraz mieczów dobywali do pół z pochew swoich i tak je przez całą trzymali Ewangelią, oświadczając się przez to do gardł własnych Ewangelijej i wiary Chrystusowej nie odstępować. Ustała już wprawdzie teraz u nas ta chwalebna cerymonija, lecz nie ustała rzecz sama”; W. Gutowski, *Kwadrajezymał cały albo Kazania w polskim języku na Ewanjelije każdodziennie zupełnego postu świętego* (Kraków, 1688), p. 234.

³³ A. Obodziński, *Pandora starożytna monarchów polskich* (Kraków, 1640), p. 30: *Mieczysław abo Mieszko, monarcha pierwszy chrześcijański*, vv. 39–40.

Kromer, Bielski, Strykowski, and indirectly also the aforementioned poets, orators, and preachers, all used *Roczniki* by Jan Długosz as their primary source. When describing the rule of Mieszko I, Długosz included a separate entry entitled *O zwyczaju dobywania miecza z pochwy podczas mszy, kiedy śpiewa się Ewangelię* in his account of the year 979:

Jego to był pomysł i staranie, że zaprowadzono w tym roku wśród dostojników, rycerzy i szlachty zwyczaj świątobliwy, zachowany omal do naszych czasów: wymienieni dostojnicy i rycerze polscy wkraczali w niedziele do świątyń, aby słuchać nabożeństwa, z rycerskim mieczem u pasa, a kiedy kapłan śpiewał św. ewangelię według św. Mateusza, Jana, Łukasza lub Marka, wszyscy oni natychmiast wyjmowali, jak ci, co idą w bitwę, do połowy miecze z pochew, a chowali je z powrotem wtedy, kiedy scholarze odpowiadali: “Chwała Ci, Panie”, okazując tym częstym, każdej niedzieli powtarzanym aktem, że będą walczyć nieustraszenie i śmiało w obronie prawdy ewangelicznej przez nich poznanej i wyznanej, a gdyby trzeba było, poniosą też śmierć. Boleję mocno, że nie wiadomo, pod jaką złą gwiazdą usunięto ten błogosławiony zwyczaj w Królestwie Polskim, który świadczył swoją niecodziennością o niezwyklej gorliwości w prawowitej wierze.³⁴

The text by Długosz demonstrates that in the second half of the fifteenth century, almost a century before the works of Bielski, Gwagnin, Strykowski, or Kochanowski, the custom was a mere literary legend, and quite unsubstantial at that, seeing that Władysław Aleksander Maciejowski, when discussing a work by a contemporary historian who used the same source, already pointed out:

Mówi, że Polacy za Mieczysława I, słuchając mszy ś[więtej], wyciągali do połowy miecz z pochew na znak gotowości bronięcia wiary katolickiej, gdy przecie wiemy, że mieczem zapędzać ich musiał do kościoła książe i gwałtem zmuszać do wiary, o której nie mieli pojęcia.³⁵

It should be remembered that the information included in *Roczniki* crumbles under the pressure of criticism aimed against the chronicle,

³⁴ J. Długosz, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Księga pierwsza – księga druga*, trans. S. Gawęda et al. (Warszawa, 1961), p. 262. Original: I. Długossius, *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Liber primus – Liber secundus*, ed. and introduction J. Dąbrowski (Varsaviae, 1964), pp. 193–194 (*De more evaginandi gladium, dum cantabatur in missa sequentia sancti Evangelii*).

³⁵ W.A. Maciejowski, *Pierwotne dzieje Polski i Litwy zewnętrzne i wewnętrzne, z uwagą na ościenne kraje, a mianowicie na Ruś, Węgry, Czechy i Niemcy* (Warszawa, 1846), p. 418.

especially since it continues to be erroneously cited in academic works as a legitimate account of an authentic custom.³⁶

There are no sixteenth-century or seventeenth-century sources confirming that such a ritual was in fact cultivated. Even if it did appear locally, it served merely as an attempt to live up to the continuously retold legend and did not constitute a continuation of a custom upheld since time immemorial.³⁷ By force of repetition, the ancient rite, frequently described but never experienced in person, can start to be perceived as a fairly familiar phenomenon. In 1767, a Franciscan monk by the name of Florian Jaroszewicz published an extensive paraenetical collection of the lives of the saints and the saintly, which opens with the *curriculum vitae* of the devout Prince Mieszko. Jaroszewicz enriched his description of the popular motif of men drawing swords out of sheaths upon hearing the words of the Gospel with a vague recollection from his own childhood which made him feel almost as if he had witnessed such acts himself and as if they had only recently been abandoned:

³⁶ See p.ex. K. Dmowska, T. Szostek, "Sacrum w polskich kronikach średniowiecznych," *Roczniki Humanistyczne* 28 (1980), p. 170; M. Bogucka, *Staropolskie obyczaje w XVI–XVII wieku* (Warszawa, 1994), p. 94; K. Morawska, *Renesans* (Warszawa, [1994]), p. 277; U. Świdorska-Włodarczyk, *Kultura rycerska w średniowiecznej Polsce* (Zielona Góra, 2001), p. 167; O. Ławrynowicz, *Treści ideowe broni rycerskiej w Polsce wieków średnich* (Łódź, 2005), p. 36. Aleksander Brückner once pointed out that the Polish annalist attributed the German custom (cultivated mainly by the Saxons) to Lechites: "Długosz [– –] żałował, że zwyczaj ten, oznaka przywiązania do wiary i gotowości do jej obrony, poszedł za jego czasów w zaniedbanie, ależ to rzecz obca, nie polska"; A. Brückner, *Dzieje kultury polskiej*, vol. 1: *Od czasów przedhistorycznych do r. 1506* (Kraków, 1930), pp. 524–525. Unfortunately, the Berlin-based scholar did not provide any argument to support his thesis, which makes it difficult to assess its value.

³⁷ The only contemporary eyewitness account recorded in the period is incomplete and only known from a third-party description, that is from French Visitandine nuns who, after arriving to Poland, witnessed the custom in St. George's Church in Warsaw: "Byliśmy więc na całym nabożeństwie u ks[ięży] kanoników regularnych i tam właśnie widziałyśmy po raz pierwszy ową cześć, jaką Polacy oddają Bogu podczas Ewangelii (o czym tyleśmy słyszały we Francji) i uwielbiałyśmy gorącość wiary tych cnotliwych katolików, którzy tym solennym aktem świadczą o swej gotowości do przelania krwi w obronie własnej i swoich świątobliwych przodków religii"; *Portofolio królowej Maryi Ludwiki, czyli Zbiór listów, aktów urzędowych i innych dokumentów, ściągających się do pobytu tej monarchini w Polsce*, ed. E. Raczyński, vol. 1 (Poznań, 1844), pp. 130–131. The publisher assumed that what they described was "probably the act of drawing sabres."

I to w święty zwyczaj weszło za przykładem żarliwego o wiarę świętą pana, że wszyscy panowie i szlachta, gdy na mszy ś[więtej] zaczęła się Ewangelia, do pół pochew szabel dobywali i jako gotowi do boju za wiarę aż do końca je trzymali. Który zwyczaj trwał przez wiele wieków, dopiero kiedy herezyckie baśnie rozsiane są po królestwie naszym, począł ustawać i już teraz całe ustał. Acz ja w młodości mojej widziałem niektórych wielkich panów, że podczas Ewangelii za szablę się trzymali i nie wstydzieli się Chrystusa i Ewangelii jako terażniejsi politycy, którzy za hańbę mają i skłonić się nabożnie Bogu w Kościele.³⁸

When reminiscing about his childhood, Jan Duklan Ochocki, who was born a year before the publication of Jaroszewicz's work, was convinced that the tradition was still observed a dozen or so years later. Even though, naturally, it was a rare occurrence. And, of course, it was very old:

Jeszcze w młodości mojej pamiętam zwyczaj gdzieniedzie zachowywany, że w czasie śpiewania lub czytania Ewangelii przy mszy świętej głowy nakrywano kołpakami, a pałasze do pół dobywano z pochew dla okazania gotowości bronięcia wiary katolickiej. Powoli zwyczaj stary ustawać począł. W roku 1786, pierwszy raz będąc w Warszawie, widziałem jeszcze starców obrzędku tego dopełniających, ale to już były wyjątki tylko.³⁹

³⁸ F. Jaroszewicz, *Matka świętych Polska albo Żywoty świętych, błogostawionych, wielbnych, świątobliwych, pobożnych Polaków i Polek* (Kraków, 1767), p. 3, col. b.

³⁹ J. Duklan Ochocki, *Pamiętniki*, ed. J.I. Kraszewski, vol. 1 (Wilno, 1857), p. 124. There are many more examples of similar accounts. Before 1764, Przybysław Dyjamentowski added footnotes to the tenth-century Prokosz chronicle. The chronicle itself is a forgery but the eighteenth footnote – not necessarily: “będąc jeszcze młodym dzieciuchem widziałem, pamiętam, starych niektórych z polskiego towarzystwa żołnierzy, podczas Ewangelii połowę tylko szabel w kościele z pochew dobywali, gdzie niewiadomy będąc okazyi tego zwyczaj i oraz polskiej naszej historii, wielce się temu dziwowałem, aż mi uczyniono potym relacją, że to od dawnych ten w Polsce jest zwyczaj czasów, od wielu terażniejszych wielu szlachty zaniedbany, który niektórzy starzy tylko szczególnie dotąd zachowują”; *Kronika polska przez Prokosza w wieku X napisana. Z dodatkami z kroniki Kagnimira, pisarza wieku XI, i z przypisami krytycznymi komentatora wieku XVIII* (Warszawa, 1825), pp. 239–240, n. 3. The accounts took on a life of their own. It was probably Ochocki's account which led Roman Kaleta to comment on the following statement made by the character of Podsędek in Józef Wybicki's comedy: “Raz tylko w życiu swoim dobyłem pałasza, / Gdy ksiądz Ewangeliją czytał Matyjasza” (*Kulig*, vv. 1407–1408) with a footnote which contains, apart from the explanation of the ritual's meaning, the following information: “In the Age of Enlightenment, the custom ceased to be cultivated in the capital but was still preserved locally in provincial areas”; J. Wybicki, *Utworthy dramatyczne*, ed. R. Kaleta (Warszawa, 1963), p. 455, n. 22.

The more centuries passed since Długosz described the legend of the supposed 500-year-long tradition, the more real and electrifying it was becoming. The tale of the ancient custom of the devout ancestors was so beautiful that it would be a cruel twist of fate for it to be revealed as false, which is why many attempts were made to bring it into being. Most of them were doomed from the very start, as indicated, for instance, by the anecdote recalled by Józef Ignacy Kraszewski:

Przypomniało mi się na widok tych szabli dobytých z pochew, że u nas je obnażano dawniej przy czytaniu Ewangelii, za którą niegdyś każdy życie dać był gotów. A razem na myśl mi przyszła ta anegdotka z czasów Targowicy, że gdy republikanie z obozu Szczęsnego w czasie uroczystej mszy w Brześciu przy połączeniu dwóch konfederacji chcieli dawny obyczaj staropolski odnowić, większej części rycerzy szable z pochew wyjść nie chciały. Przywrzwały do nich, stojąc w kacie. Jeden zaś dobył – kawał drewna.⁴⁰

When reality proves to be too resilient, there is always hope in literature's ability to make something out of nothing, not only through the art of memoirs but also through academic writing. When describing the ritual: "Dobycie szabel z pochew w czasie mszy ś[więtej]", Łukasz Gołębiowski, a Romantic historian distinguished in the study of Old Polish customs, cited a number of seventeenth-century mentions of the lost practice cultivated in the olden days, but then contradicted these accounts by concluding:

Tak więc obyczaj ten w Polsce nastał od wprowadzenia wiary chrześcijańskiej i trwał nieprzerwanie aż do końca dni Sobieskiego [–]. Gaś ten obrządek za Sasów, już go nie było widać prawie za Stanisława Augusta.⁴¹

⁴⁰ B. Bolesławita [J.I. Kraszewski], "Z trzeciego na czwarty grudnia 1863. Urywek z pamiętnika," in: *Album Muzeum Narodowego w Rapperswyllu. Rok 1876*, ed. J.I. Kraszewski (Lwów, 1876), p. 173. Another anecdote from the times of the Enlightenment and the rule of Stanislaus Augustus Poniatowski, which according to the author was to serve as evidence for the custom's long tradition, was recorded by Łukasz Gołębiowski: "Modlił się przed ławką starzec poważny w narodowym stroju, siedział w niej rozparty we fraczku młodzik, przez szkiełko patrzył na ubiór i postawę tego, którego raczej naśladować był powinien. Dostrzegł to wstając ów mąż sędziwy i przypominając dawny obyczaj, nie płocze przebywanie w kościele, na szablę swą wskazał. A gdy się zaczynała Ewangelia i szlachcic dobył jej ze szcękciem, trzpiot, rozumiejąc, że to na ukaranie drwiących jego minek, zbłądł i umknął. Tak odrodna młodzież, obce naśladowująca tylko, zapomina zwyczajów narodowych, przeraża się nimi"; idem, *Lud polski, jego zwyczaje, zabobony* (Warszawa, 1830), p. 278.

⁴¹ Gołębiowski, *Lud polski*, pp. 277–278. Podobna lokalizacja chronologiczna była chętnie powtarzana, m.in. Aleksander Brückner autorytatywnie stwierdzał,

It did not matter that Długosz bemoaned the non-existence of the ritual as early as the fifteenth century, that Kochanowski, Uchański, and Mikołaj of Wilkowiecko confirmed it as being merely a legend in the seventeenth century, and Karnkowski, Białobocki, Baranowicz, or Gutowski followed in their footsteps in the eighteenth century (“Ustała już wprawdzie teraz u nas ta chwalebna cerymonija” – the latter stated in one of his sermons from 1688); their remarks fell on deaf ears. All the wistful evocations only proved the irresistible charm of the medieval tale. In the post-Partition period, the legend cited by the author of *Roczniki* so greatly satisfied the patriotic hunger⁴² that the ritual it concerned was bound to not only become real but also to become a staple practice for as long as possible. At the same time, it needed to have its roots in historical times so remote that it would be impossible to verify its veracity.

In the nineteenth century, the main medium to cement the perception of the custom as part of the historical reality were not memoirs or popularising publications but fiction, which drew from the work of researchers such as Gołębiowski. The popularity of the *szlachecka gawęda* (“noble tale”) in the Romantic era led to the swift development of the genre, which was largely depended on such type of stories. If there was a place for a riveting legend to thrive and come to life, it was in narrative fiction, often set in the times of peak Sarmatism. It is no wonder, therefore, that one of the masters of the genre, Henryk Rzewuski, used his 1839 work entitled *Pan Rewieński* to create the following snapshot from the times of the Bar Confederation:

ojciec gwardian miał mszę, pańską nazwaną, o samej czwartej z rana [– –].
Gdy przyszło do tych słów: “*Cum ieiuniatis, nolite fieri sicut Pharisaei*”,
wszyscyśmy do pół szabla z pochew wydobyli, na znak, iż gotowi jesteśmy
orężem walczyć za święte słowa Zbawiciela naszego.⁴³

że zwyczaj zachował się w Polsce aż do XVIII stulecia; idem, *Encyklopedia staropolska*, vol. 2 (Warszawa, 1939), col. 574.

⁴² Adam Celiński, for example, thus expressed his patriotic and religious exaltation shortly before Maundy Thursday in his letter to Bogdan Jasiński, sent from Provence in 1837: “Ta myśl ojczysta, gdy nie może jawnie podczas mszy św. przy Ewangelii dobyć po staropolsku miecza z pochew, to niech w duchu odnowi z Bogiem ojców naszych Przymierze Chrobre, bo to Przymierze Chrobre pod tą formą się tai – gotowość przelania krwi za Tego, który ją przelał na krzyżu za swoje”; Z. Sudolski, *Polski list romantyczny* (Kraków, 1997), p. 362.

⁴³ H. Rzewuski, *Pamiętki Soplicy*, ed. Z. Szwejkowski (Wrocław, 2004), p. 59. Józef Grajner, a very belated epigone of the Romantic *gawęda szlachecka*, included the exact same motif in his historical novel *Książę Karol Radziwiłł* “*Panie*

In his “Old Polish novel” *Silva rerum* published in 1861, Kazimierz Władysław Wójcicki described an equally exciting scene, presenting it in the context of the nobility in the first half of the eighteenth century:

Jeszcze był ten obyczaj, że przy Ewangelii każdy dobywał szabli do połowy z pochwy na znak gotowości obrony wiary świętej, aż miło, panieńku, było spojrzeć, jak w ordynku stojąc, naraz każdy schwytał za rękojeść i – jak orzech zgryzł – szcześnie szabliska...⁴⁴

In Sienkiewicz’s *Potop* (*The Deluge*), sabres are drawn out of sheaths at the sound of the Gospel as early as the 1660s:

Lecz ksiądz także był wzruszony i gdy pierwszy raz zwrócił się do ludu, mówiąc: “*Dominus vobiscum!*” – głos mu drgał; gdy zaś przyszło do Ewangelii i wszystkie szable naraz wysunęły się z pochew na znak, że Lauda zawsze gotowa wiary bronić, a w kościele stało się aż jasno od stali, to ledwie mógł odśpiewać Ewangelię.⁴⁵

As evidenced above, the “Old Polish” tradition started to be assigned to earlier and earlier periods, which proved especially easy due to the uniformity of the depiction of noble culture in the nineteenth-century historical novel – the reality of the eighteenth century was described in the same categories as this of the fifteenth century. The evocative character of these literary visions, aimed at plucking up the national spirits, is so strong that it is only appropriate to forgive the authors of contemporary works on Old Polish customs for believing that the tradition in question was really cultivated in the times of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

The history of the legend of another medieval Lechite custom is no less fascinating. The protagonist of *Satyr albo Dziki mąż* mentions it as an example of the profound conformism of the contemporary society (vv. 231–236):

A onych jakobyśmy tu przepomnieć mieli,
Którzy ani sieść za stół z podejrzany chcieli?

Kochanku”. *Opowiadanie na tle dziejów naszych ubiegłego stulecia* ([Poznań, 1895], p. 158); however, he copied it from Rzewuski’s *Pan Rewieński* and used it as part of a larger passage.

⁴⁴ K.W. Wójcicki, *Silva rerum. Staropolskie powieści*, vol. 1 (Wilno, 1861), p. 70.

⁴⁵ H. Sienkiewicz, *Potop*, vol. 3 (Warszawa, 2003), p. 421. See also idem, *Pan Wołodyjowski* (Warszawa, 2003), p. 534.

Obrus przed nim rzezali, talerz nożmi kłoli,
 Jeśli nie chciał ustąpić, musiał poniewoli.
 Dziś niech jawnie kto zbija, niech zdradza, niech kradnie,
 Forytarza dostanie, jako czego snadnie.

In this case, it is far more difficult to determine Kochanowski's source. The legend of this humiliating punishment, consisting in cutting off a part of tablecloth when a person who committed a dishonourable deed sits at the table, enjoyed great popularity in the times of the poet. It is absent from Old Polish chronicles but often mentioned in texts of literary ambition. Among those who had described it before the Czarnolas poet was Mikołaj Rej, who wrote the following epigram praising the ingenuous candour of Chamberlain of Chełm Jan Orzechowski:

Jako morze wymiata na brzeg zdechłe ryby,
 Tak-że ten podkomorzy też czyni bez chyby:
 Każdemu w oczy powie, co mu się nie widzi,
 Bo o prawdę pocziwą nikt się nie zawstydzi;
 Tak-żeć by miał być każdy: złemu nie folgować,
 A dobrego prze cnotę sławą koronować.
 Naszy zacni przodkowie, chociaż nie łajali,
 Ale cicho przed złemi obrusy krajali.⁴⁶

Analogical mentions usually appeared in the same context as the one seen in the poem of Kochanowski: as an evidence of the moral downfall of nobility. Such is the case in the dialogue by Łukasz Górnicki:

Mówiąc tedy o waszych obyczajach, [– –] wspomnieć by potrzeba, dlaczego u przodków waszych, jako wiem, obrusy przed drugim rzezano, u stołu jednego z nim siedzieć, w szyku z nim stać nie chciano. Teraz gdyby kto z tymi zbrodniami siedzieć nie chciał, zaraz mógłby sobie kazać trunnę gotować.⁴⁷

The theme once again emerges in the speech of Royal Secretary Jan Dymitr Solikowski from the first period of interregnum:

Czy-li już nie ma być wolno u nas i złych rzeczy ganić a dobrych chwalić?
 Bywałć to przedtym wolno złego człowieka mianować, palcem go ukazać,

⁴⁶ M. Rej, *Zwierzyniec, w którym rozmaitych stanów ludzi zwirząt i ptaków kształty, przypadki i obyczaje są właśnie wypisane* ([Kraków], 1562), fol. 79ver.

⁴⁷ Ł. Górnicki, *Rozmowa o elekcycje, o wolności, o prawie i obyczajach polskich* (Kraków, 1616), fol. R₄ver.–S₁rec.

od niego wstać, z nim nie siedzieć, obrus przed nim rzezać. A teraz i o poprawę prosić, o inkwizycją prosić, rzeczy odniesione odnieść wolno być nie ma? Boże tego nie daj.⁴⁸

Another example is the political work *Pamięć nierządu w Polsce*, in which Bartosz Paprocki described the period of diarchy and unrest in the aftermath of the double royal election of 1587:

Niezbędni wyrodkowie, oszpacielowie
 Namielejszej ojczyzny, niegodni synowie
 Ani tytułów onych przodków swoich sławnych,
 Co się dziś tym bawicie, czym się z wieków dawnych
 Brzydziela miała Polska, to też imię miała
 Insza kraina cnoty, jeno ta nie znała:
 Jeśli nieprzystojnego co w którym poznali,
 Zaraz przed takowemi obrusy rzeźali.⁴⁹

The same reflection on the moral decline of the society was also included in the lyrical description of the famous bathhouse in Pińczów, penned by Arian pastor Szymon Pistorius:

Owa tu nasza ta Polska Korona
 Wszystkich złych ludzi jest wielka obrona:
 Będzie niejeden i czci odsądzony –
 Ma swoje miejsca, nie jedzie z Korony.
 Przodkowie naszy obrusy rzeźali
 Przed takowemi, z nimi nie siadali,
 A tego wieku u nas to nie idzie:
 Czapkę zejmujemy, kiedy taki przydzie.⁵⁰

In *Libera respublica quae sit*, an anonymous work discussing the foundations of the nobility's freedom, written in the turbulent times of Zebrzydowski's rebellion, the author describes the old humiliating punishment as consisting not only in cutting off a fragment of the tablecloth but also, under the inspiration of *Satyr albo Dziki mąż*, in breaking plates and even the table:

⁴⁸ *Zbiór pamiętników do dziejów polskich*, ed. W.S. de Broel-Plater, vol. 2 (Warszawa, 1585), p. 107.

⁴⁹ B. Paprocki, *Pamięć nierządu w Polsce przez dwie fakcyjne uczynionego w roku 1587* ([s.l.], 1588), fol. C₃ver.

⁵⁰ [Sz. Pistorius, *Wizerunek łaźnie pińczowskiej* (Kraków, 1611)], fol. D₇ver. (I was able to use a photocopy of the lost original print by the courtesy of Aleksander Stankiewicz). See also A. Stankiewicz, "Łaźnia i ogród w rezydencji Zygmunta Gonzagi margrabiego Myszkowskiego w Pińczowie," *Modus* 15 (2015), pp. 172–185.

Nie mają miejsca w tej Rzeczypospolitej adulacje, asentacje, fakcje, praktyki. Kto jemi robi, podpada peny sądowe i kapturowe. Każdy taki za przodków naszych rozumian był za bezecnego i było to tak *abominabile* u nich, że przed takim każdym na większą ohydę i obelżenie jego obrusy, stoły, talerze rzeźali, konwersować z takim nie chcieli. Kiedy przysiadł dobremu człowiekowi suknią, wołał jej urznąć, a iść precz od niego. Chleba z nim nie jadaliby.⁵¹

The suggestive nature of the legend gave it enough momentum to be featured in literary works of the second half of the seventeenth century. The works based on Kochanowski's narrative poem, for instance *Satyra podgórska w roku 1654 zjawiona, w którym jako w zwierciadle wieku terażniejszego sprawy... obaczyć możesz*, preserved its original character:

Dziś zaś za pościel mają banicyje
Drudzy a miasto koldry infamije:
Takiemu starsi sieć z sobą nie dali,
Stół przed nim kłuli i obrus rzeźali.
Czemuz w was zgasła miłość uczciwego,
Sławy i słowa stałość szlacheckiego?⁵²

Nonetheless, the archaic custom was treated with less and less solemnity with its every iteration, and soon the legend of the social stigmatisation of yore started to appear in the context of much smaller transgressions. In Krzysztof Opaliński's *Satyry*, the theme of the tablecloth ostracism appears in reference to an unmarried woman who pretended to be virtuous but exchanged titillating letters with her several paramours:

Dosyć, że temi czasy nie krają nożami
Obrusów przed takimi, jako przedtym było.
Teraz bodaj by który obrus został cały,
Ale ty cyt i ja cyt – wiemy na się obie:
Jeśli obrus pokrajesz, pokraję ja twoję
Gębę, jako tu pani pannie uczyniła.⁵³

⁵¹ *Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego 1606–1608*, ed. J. Czubek, vol. 2: *Proza* (Kraków, 1918), p. 409.

⁵² J. Nowak-Dłużewski, *Poemat satyrowy w literaturze polskiej w. XVI–XVII. Z dziejów inicjatywy artystycznej Jana Kochanowskiego* (Warszawa, 1962), p. 115: *Satyra podgórska...*, vv. 1994–1999.

⁵³ [K. Opaliński], *Satyry albo Przestrogi do naprawy rządu i obyczajów w Polsce należące* ([s.l.], 1652), p. 35: II 1, vv. 169–174.

A less explicit allusion of similar nature was made by Waclaw Potocki in the final verses of the trifle poem *Łoźnica*, in which a young married woman (“łoźnica”) compared typhus to the horrors of the recently experienced wedding night:

Aż jedna, co niedawno była panią młodą:
 “Trudno się jej uchronić, kiedy kogo wiodą.
 Wiem ja, co tej nieszczęsnej ucierpiała nocy”.
 Jeszcze coś mówić chciała o onej niemocy,
 Lecz widząc starsze, że tu bez kaw być nie może,
 Porwą się za obrusem, pochowawszy noże.⁵⁴

Just like in the case of the previously discussed legend, the sixteenth and seventeenth-century literary iterations of this story were taken as read in the periods to come by the authors of historical works concerning Polish customs, who consequently treated them as evidence of the actual existence of this humiliating punishment which inflicted great damage to the tablecloths of honourable men. The mentions of the phenomenon in poetry were used by Jan Stanisław Bystron to describe the punishment in his overview of the everyday life in Old Poland:

Jeśli kto z kim był w zwadzie, jeśli uważał kogoś z współtowarzyszy za niegodnych zasiadania przy stole, dawał temu wyraz, krając przed sobą obrus, jakby zaznaczając symbolicznie, że nie siedzi przy tym samym stole; nie wstrzymywano się przy tym od innych demonstracji. Zwyczaj to musiał być stary, skoro już Rej jego dawność wspominał.⁵⁵

Similar statements can be found in earlier works by Kazimierz Władysław Wójcicki, Władysław Aleksander Maciejowski, Łukasz Gołębiowski, Franciszek Salezy Dmochowski, or Zygmunt Gloger.⁵⁶

⁵⁴ W. Potocki, *Ogród fraszek*, ed. A. Brückner, vol. 1 (Lwów, 1907), p. 22: I 25, vv. 7–12.

⁵⁵ J.S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*, introduction J. Tazbir, vol. 2 (Warszawa, 1994), p. 171.

⁵⁶ See Ł. Gołębiowski, *Domy i dwory przy tem opisanie apteczki, kuchni, stołów, uczt... i różnych obyczajowych szczegółów* (Warszawa, 1830), p. 81; K.W. Wójcicki, *Zarysy domowe*, vol. 1 (Warszawa, 1842), pp. 199; 207–208, n. 32; Ł. Gołębiowski, *Dzieje Polski za Władysława Jagietły i Władysława III-go*, vol. 2: *Panowanie Władysława III z uwagami nad stanem kraju i rządem jego za Jagiellonów do 1506 r.* (Warszawa, 1846), p. 437; W.A. Maciejowski, *Polska aż do pierwszej połowy XVII wieku pod względem obyczajów i zwyczajów*, vol. 4 (Petersburg and Warszawa, 1842), pp. 103–104; [F.S. Dmochowski], *Dawne obyczaje i zwyczaje*

Gołębiowski and Bystróż, meanwhile, are cited with unshakeable conviction by the authors of recent popularising publications concerning the customs of the Polish-Lithuanian Commonwealth.⁵⁷ Once again, however, the mentions which are meant to serve as a proof of the existence of the custom, dating back to as early as the sixteenth century, unanimously refer to it as a relic of the remote past (“u przodków waszych”, “za przodków naszych”, “z wieków dawnych”, “tego wieku u nas to nie idzie”, “tymi czasy nie krają nożami / obrusów przed takimi, jako przedtym było”), constituting nothing more than just a testament to the irresistible magnetism of the literary legend. In the rare instances when the ritual was described as contemporary to the work, it served merely as an example of buffoonery – as in Potocki’s trifle poem, or mockery – as in the bitter lampoon published in the times of Zebrzydowski’s rebellion against the governor of Poznańskie Province, Hieronim Gostomski:

I obrus u Brandysa przede mną rzezano – ano.
I Żydowi dworskiemu ukradłem sobola – ola.
I łańcuch także złoty w Pradze Tarnowskiemu – jemu.⁵⁸

This is especially important in view of the fact that the oldest Polish-language information on the subject does not refer to its native reality. It can be found in the musing of Erasmus of Rotterdam concerning defamation, published in 1525, which a dozen or so years later were thus adapted into Polish by an anonymous translator:

I był ten pierwiej obyczaj przy tych biesiadach albo weselach książęcych albo królewskich: jeśli kto począł mówić ty rzeczy albo takie, które nieprzykuszaly mówić u stołu pańskiego, to jest obmawiać kogo albo co takiego, tedy heraldowie, chcą to przekazać a zasromać takiego, tedy albo chleb

szlachty i ludu wiejskiego w Polsce i w ościennych prowincjach (Warszawa, 1860), p. 138; Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, vol. 3 (Warszawa, 1902), p. 162.

⁵⁷ See p.ex. W. Mlicka, *Karmazyni i chudopacholki* (Warszawa, 1968), p. 207; Bogucka, op. cit., p. 88; K. Bockenheim, *Dworek, kontusz, karabela* (Wrocław, 2002), p. 108; M. Ferenc, “Czasy nowożytnie,” in: *Obyczaje w Polsce: od średniowiecza do czasów współczesnych. Praca zbiorowa*, ed. A. Chwalba (Warszawa, 2004), p. 162; M. Dampz, *Alkohol i biesiadowanie w obyczajowości Polaków* (Toruń, 2005), p. 15; H. Szymanderska, *Na polskim stole. Przepisy i tradycje szlacheckie* (Warszawa, 2005), p. 31.

⁵⁸ *Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego 1606–1608*, vol. 1: *Poezja rokoszowa*, ed. J. Czubek (Kraków, 1916), p. 88: XXII 1, vv. 5–7.

przed nim przewrócili, albo w obrusie dziurę uczynili. Ale teraz nic nie usłyszysz na takowym ześciu albo posiedzeniu, jedno obmowy o ludziech.⁵⁹

This thread leads us to the source of the legend, which the sixteenth century literature adapted to the reality of Sarmatian Poland. What Erasmus refers to is a section of a herald code written down in 1464 by King of Arms Jean le Fèvre de Saint-Remy; its French translation was published ca. 1508 under the title *Les Statutz et ordonnances des héraulx d'armes*. According to the code, when a disgraced nobleman was about to sit at the table, the herald should turn the bread placed in front of him upside down or cut the tablecloth.⁶⁰ In the text, the responsibility of administering the punishment is assigned to heralds, the official guardians of chivalry, but the same penalty had also been mentioned in several earlier sources. In 1422, Alain Chartier attributed its creation to Bertrand du Guesclin (ok. 1320–1380), one of the finest knights of his century.⁶¹ The instructions are also included in the German satirical work *Des Teufels Netz* written in the first half of the fifteenth century, in which the herald and the pursuivant cut the tablecloth before the deeply ashamed infamis.⁶²

⁵⁹ [Erazmus of Rotterdam], *Księgi, które zową Język* (Kraków, 1542), fol. Y₃ver. The old translation lacks some precision. The 1525 original mentions the act of turning bread upside down and cutting tablecloth and suggests that the account is rooted in French reality (I used a later edition, published in 1649): “Idem si contigisset in conviviis principum, ius erat olim caduceatori, quem nunc Galli heraldem vocant, panem impositum invertere, aut scisso mensae linteae declarare sermonem esse parum dignum mensa principis”; Desiderii Erasmi Roterodami, *Lingua, sive De linguae usu atque abusu liber utilissimus* (Lugduni Batavorum, 1649), p. 255.

⁶⁰ Cf.: “Item se aulcun cheualier ou gentil homme auoit fait trayson en aulcune partie et icelluy fust assis a table aueques aultres cheualiers ou gentiz hommes, ledit roy darmes ou herault luy doit aller couper sa touaille deuant luy et virer le pain au contraire”; Livy, *Les Gestes romaines. Nouvellement imprimez* (Paris, [c. 1508]), p. 218. I describe the issue on the basis of the monograph: G.L. Hamilton, “The Descendants of Ganelon – and of Others,” *The Romanic Review* 10, 1919, pp. 149–158, 277. For an earlier mention of the same see also: J. Grimm, *Deutsche Rechtsaltertümer* [1828], vol. 2 (Leipzig, 1899), pp. 304–305; A.D., “Trancher la nappe,” *Archives historiques et littéraires du Nord de la France et du Midi de la Belgique*, Ser. 3, 2 (1851), pp. 299–300.

⁶¹ Cf.: “Cestui Bertran laissa de son temps une tele remonstrance en memoire de discipline et de chevalerie, dont nous parlons, que, quiconque homme noble se forfaisoit reprochable, on lui venoit au mengier trencher la nappe devant soy”; A. Chartier, *Le quadrilogue invectif*, ed. E. Droz (Paris, 1923), p. 56.

⁶² Cf.: “Es wurden och die lastberer bescholten / Von den barzafar und herolten; / Wo si kamen für si ze tisch, / Da schnitten si das tischlach frisch / Den herren von der schosse, / Das si sassen rott und blosse / Und grosz scham enphiengen /

Old chronicles cite only two instances of the use of the punishment consisting in cutting tablecloth. According to the sixteenth-century Swabian annalist Martin Crusius, this was how in 1378 Count of Württemberg Eberhard II (after 1315–1392) chastised his son Ulrich (after 1340–1388) after the crushing defeat at the Battle of Reutlingen: “Powiadają, że rozciął obrus między sobą i synem”.⁶³ An equally dramatic fate was allegedly suffered by William II, Duke of Bavaria, Holland, and Hainaut, when he sat down to eat dinner with the French king on 6 January 1349. According to the account from the chronicle written by Joannes a Leydis in late fifteenth century, this time it was the herald who cut the tablecloth before the duke and deprived him of the right to wear a coat of arms, thus showing that a person who had not avenged the death of his great-uncle, killed in a battle against the Frisians, was not worthy of sitting at the royal table.⁶⁴ In order to restore his honour, a year later William II set out on an expedition against the Frisians.

In the formative years of the Romantic vision of national history, such legends were subject to keen interest. In 1815, German poet Johann Ludwig Uhland wrote a cycle of ballads entitled *Graf Eberhard der Rauschebart*, in which he described, on the basis of the account by Crucius, the dramatic confrontation between father and son, Eberhard II and Ulrich. The meeting is discussed in the final stanza of the third ballad in the cycle (*Die Schlacht bei Reutlingen*, vv. 81–85). The author depicts a scene in which the old Count of Württemberg cuts the tablecloth between him and his heir, whose bad command led to the decimation of his troops and who himself was wounded but survived the battle.⁶⁵ The stanza served as inspiration to one of

Und in übel im turner ergiengen. / Da pflag man der eren hord”; *Des Teufels Netz. Satirisch-didaktisches Gedicht aus der ersten Hälfte des fünfzehnten Jahrhunderts*, ed. K.A. Barack (Stuttgart, 1863), p. 246: vv. 7786–7794.

⁶³ Cf.: “Unde perhibetur mappam inter se et filium assidentem interseuisse”; M. Crusius, *Annalium Svecicorum dodecas tertia* (Francoforti, 1596), p. 291: III 5,12.

⁶⁴ Cf.: “Anno Dom[ini] 1395. in festo Epiphaniae Domini, cum illustrissimus Dux Willelmus Comes de Ostervant sederet ad mensam Francorum Regis cum multis aliis Principibus, ecce supervenit quidam heraldus, scindens et dividens mensale ante iam dictum comitem Willelmum, asserens non decere principem sedere aliquem ad mensam regis, qui clypeo seu armis privatus esset”; Joannes a Leydis, *Chronicon comitum Hollandiae* (Francoforti, 1620), p. 312: XXXI 50.

⁶⁵ Cf.: “Naprzeciw swego ojca Ulryk siadł u stoła; / Wnoszą mu wino, rybę, nie spojrzę dokoła. / Wtem starzec bez słów nożyk bierze w ręce swoje / I tnie

the friends of Zygmunt Krasiński – Ara Scheffer, a French artist with Dutch roots specialising in historical painting. Scheffer immortalised Uhland's cycle on two paintings, the first of which, *Le coupeur de nappe* (1851, Museum Boijmans Van Beuningen in Rotterdam), is an illustration that perfectly suits the references to the legend made by Polish Renaissance writers. The painting made a great impression on Stanisław Koźmian, who saw it in Rotterdam in 1868 and shared his impressions with the readers of *Przegląd Polski*. Scheffer's artwork depicts the moment when the young count of Württemberg:

zastaje ojca przy stole. Następuje głucho milczenie, ojciec nie przemawia ani słowa, lecz gdy syn chce się z nim, chwyta za nóż i rozcina obrus, co jest znakiem, że zrywa wszelkie z synem stosunki [– –]. Wszystkie dobre i złe strony średnich wieków oddane są tu znakomicie: żelazny i nieublagany charakter ojca, głębokie przejęcie się honorem rycerskim, rezygnacja pełna smutku syna – wszystko to jest wzruszające prawdą. Najpiękniejsza postać jest owego młodziana, na twarzy którego maluje się przekonanie, że aczkolwiek dopełnił swego obowiązku, przecież tak przykre postępowanie ojca jest usprawiedliwione, bo nie powinien był z tej wyprawy wrócić, lecz wraz z towarzyszami zginąć.⁶⁶

Post-Partition historical literature was not nearly as fond of the punishment consisting in cutting tablecloth as it was of the proud spark of sabres drawn out of sheaths during mass; nonetheless, the former was also believed to be an actual element of Old Polish reality, with nineteenth-century authors basing their conviction in the aforementioned references. The chronicle compiled by Karol Szajnocha places the custom in the times of Jagiełło's rule:

A jeśli który podejrzaney sławy klejnotnik chciał zasiąść do stołu z prawymi rycerzami, tedy spotykała go tażsama obelga wykluczająca z wszelkiego zacnego towarzystwa, którą nasze rycerstwo małopolskie wniosło teraz do kraju, aby cała późniejsza szlachta polska karciała nią ludzi złej sławy. Krajano przed nimi obrus, czyli właściwie serwetę, którą każdy szlachcic wraz z łyżką i nożem miewał zwykle przy sobie i podścielał u stołu pod swoją misę.⁶⁷

pomiędzy nimi serwetę na dwoje”, trans. J. Mosakowski. “Dem Vater gegenüber sitzt Ulrich an den Tisch, / Er schlägt die Augen nieder, man bringt ihm Wein und Fisch; / Da faßt der Greis ein Messer, und spricht kein Wort dabei, / Und schneidet zwischen Beiden das Tafeltuch entzwei”; L. Uhland, *Gedichte* (Stuttgart and Tübingen, 1815), p. 322; see P. Eichholtz, *Quellenstudien zu Uhlands Balladen* (Berlin, 1879), pp. 79–84.

⁶⁶ S. Koźmian, “Kilka dni w Holandii,” *Przegląd Polski* 3, no. 7 (1869), pp. 286–287.

⁶⁷ K. Szajnocha, *Jadwiga i Jagiełło, 1374–1413. Opowiadanie historyczne*, 2nd corr. edn., vol. 2 (Lwów, 1861), p. 222.

Even though the author let his imagination run wild, it has to be admitted that he added a thorough source citation, encompassing the mentions of the tradition in the works of Kochanowski, Górnicki, and Opaliński compiled by Samuel Linde,⁶⁸ as well as a French work concerning the aforementioned passage attributing the creation of the punishment to Bertrand du Guesclin, which went unnoticed by other Polish researchers.⁶⁹

The act of cutting the tablecloth also made an impression on the most prolific writer of historical novels in the Polish Romantic era, Józef Ignacy Kraszewski, who frequently mentioned it in his works. Most of these references are simple adaptations of the legend to the Old Polish reality, sometimes serving as an element of the historical setting of the novel,⁷⁰ and other times as a relic of the not so distant past:

Dawniej przed zhańbionymi obrusy rzezano u stołu i nikt z nimi do jednej misy nie usiadł. Czynili to najwięksi panowie, póki się nie zaczęli uczyć pojęć nowych za granicą. Dopieroż gdy mądrość cudza za swoją stała, nie rzezano już obrusów przed tymi, co się z faworytami żenili, jak dawniej bywało.⁷¹

In both cases, they were merely distant echoes of Kochanowski's *Satyr albo Dziki maż*.⁷² Kraszewski, however, also used the act of cutting tablecloth in metaphorical sense: “odtąd między nimi a mną obrus rozerznięty”; “rodzina miała to sobie za zniewagę, wyparła się nieszczęśliwego i obrusy między sobą rzezali”, “między służbą zamkową i biskupią tak, jak między dworem naszym a Wawelem, jakby obrus rozrzesany był”.⁷³ The novelist used the expressions as the Polish translation of the French proverbial saying: “trancher la nappe”, which

⁶⁸ S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, 2nd corr. edn., vol. 3 (Lwów, 1857), p. 416: *obrus*.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 383, n. to p. 222, vv. 27.

⁷⁰ See p.ex.: J.I. Kraszewski, *Wybór pism*, vol. 15: *Łza w niebie (fantazja)*. *Szalawiła (staroszlachecka opowieść)*. *Podróż do miasteczka (bajka)* (Warszawa, 1879), pp. 221–222; *idem*, *Sąsiedzi. Wilczek i Wilczkowa* (Warszawa, 1973), p. 62.

⁷¹ *Idem*, *Wybór pism*, vol. 9: *Król i Bondarywna (powieść)*. *Dziś i lat temu trzysta (studium obyczajowe)* (Warszawa, 1879), pp. 329–330; see also p. 364.

⁷² See *idem*, “Jan Kochanowski,” in: *idem*, *Nowe studia literackie*, vol. 2 (Warszawa, 1843), p. 79.

⁷³ *Idem*, *Dzieła: Ada (sceny i charaktery z życia powszedniego)* (Kraków, 1967), p. 69; *idem*, *Wizerunki książąt i królów polskich*, vol. 1 (Warszawa, 1888), p. 245; *idem*, *Jaszka, Orfanem zwanego, żywota i spraw pamiętnik. Jagiellowie do Zygmunta*, vol. 1 (Warszawa, 1905), p. 83.

had the same roots as the references made by Polish Renaissance writers. Had the artistic output of the author of *Stara baśń* enjoyed more popularity in his times, maybe his “obrusy rzezane” (“severed tablecloths”) would have become a fixed phrase instead of falling to oblivion – the expression was not even included in *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* (“The New Book of Polish Proverbs and Proverbial Expressions”). The publication lists phrases used in almost seventy of Józef Ignacy’s works but all the literary explications date back to the mid-seventeenth century or earlier.⁷⁴

The conclusions drawn from the above discussion render it almost embarrassing to look at the footnotes included in popularising editions of *Satyr*. In the poem’s most current version, edited by Julian Krzyżanowski, the passages pertaining to the subjects discussed in this paper are explained as follows: “when the Gospel was read in the church, the nobility would partially draw sabres out of sheaths, which symbolised their readiness to defend their religion”, and: “when a man suspected of a crime sat at the table, his neighbours would hit their plates with knives and cut the tablecloth in front of him, thus letting him know that he was not welcome”.⁷⁵ Krzyżanowski inherited both comments from the pre-war edition by Tadeusz Sinko,⁷⁶ who had copied the former from the most extensive commentary on *Satyr albo Dziki mąż*, written by historian Kazimierz Morawski in 1884,⁷⁷ and created his own legend of the tavern custom for the purposes of the latter. God only knows how a tradition codified as pertaining to the royal table would make its way into an inn, or how Sinko and Krzyżanowski ended up describing the tavern scene. It is clear that the editorial explications of both motifs are characterised not only by the inertia typical for the compendia of noble customs created in the last three centuries, but also by arbitrariness and a certain degree of nonchalance: none of the commentators attempted to indicate the period in which the tradition was allegedly in use. It just existed. Once upon a time.

The material compiled in the present study is representative enough to provide a basis for well-grounded conclusions. At least one of the

⁷⁴ *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, ed. J. Krzyżanowski, vol. 2 (Warszawa, 1970), p. 675: *obrus* (4).

⁷⁵ J. Kochanowski, *Dzieła polskie*, ed. J. Krzyżanowski (Warszawa, 1980), p. 761, n. to v. 189 and to v. 233.

⁷⁶ Idem, *Pieśni i wybór innych wierszy*, ed. T. Sinko (Kraków, 1927), p. 19, n. to v. 173; p. 21, n. to v. 217.

⁷⁷ Idem, *Dzieła wszystkie*. *Wydanie pomnikowe*, vol. 2 (Warszawa, 1884), p. 50, n. 72.

discussed customs constituted a mere echo of the Western knightly culture (the foreign provenance of the other is suggested only in the unsubstantiated claim made by Brückner, according to whom the custom of drawing swords out of sheaths during mass could be traced back to the Saxons). The common feature of the two rituals as described in old literary sources is the negative nature of most references found in Polish accounts: the sixteenth and seventeenth-century authors unanimously confirmed its non-existence, arguing that in their times no one cultivated such traditions, which were nothing more than just a legend. A legend which was widely recognised but not validated by its popularity, as there is no non-literary evidence of the two customs being used in Old Poland (except only for the few seventeenth-century attempts to live up to the exciting chronicle descriptions of swords drawn out sheaths; these, however, never became a well-established practice). It was only re-imagined as hard fact in the post-Partition historical fiction.

In Kochanowski's narrative poem, the long-lived satyr posing as a neophyte, alias the wildman raised away from civilisation, claimed that his knowledge of the olden days came from stealthy observation, but the truth is quite different. Even though the creature was afraid to admit it, its primary source of information on the distant past of Sarmatian customs was its knowledge of literature, which confirmed the truly humanist formation of the horned protagonist.

Bibliography

Sources

- Bielski J., *Dalszy ciąg "Kroniki polskiej", zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.*, ed. F.M. Sobieszcański (Warszawa, 1851)
- Bielski M., *Kronika to jest Historyja świata* (Kraków, 1564)
- Bielski M., Bielski J., *Kronika polska* (Kraków, 1597)
- Bolesławita B. [J.I. Kraszewski], "Z trzeciego na czwarty grudnia 1863. Urywek z pamiętnika," in: *Album Muzeum Narodowego w Rapperswyllu. Rok 1876*, ed. J.I. Kraszewski (Lwów, 1876)
- Długosz J., *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Księga pierwsza – księga druga*, trans. S. Gawęda et al. (Warszawa, 1961)
- Duklan Ochocki J., *Pamiętniki*, ed. J.I. Kraszewski, vol. 1 (Wilno, 1857)
- [Erasmus of Rotterdam], *Księgi, które zową Język z łacińskiego na polski wyłożony* (Kraków, 1542)

- Górnicki Ł., *Dworzanin* (Kraków, 1566)
- Górnicki Ł., *Rozmowa o elekcyjnej, o wolności, o prawie i obyczajach polskich* (Kraków, 1616)
- Grajnert J., *Książę Karol Radziwiłł "Panie Kochanku". Opowiadanie na tle dziejów naszych ubiegłego stulecia* (Poznań, 1895)
- Jaroszewicz F., *Matka świętych Polska albo Żywoty świętych, błogostawionych, wniebnych, świątobliwych, pobożnych Polaków i Polek* (Kraków, 1767)
- Jurkowski J., *Chorągiew Wandalinowa* (Kraków, 1607)
- Jurkowski J., *Pieśni muz sarmackich przy szczęśliwym objęciu kardynałstwa w stolicy apostolskiej... Bernata Maciejowskiego, biskupa krakowskiego etc.* (Kraków, 1604)
- Karnkowski S., *Eucharystya abo O przenaświętzym sakramencie i ofierze ciał i krwi Pana Zbawiciela naszego* (Kraków, 1602)
- Kochanowski J., *Satyr albo Dziki mąż* ([s.l., s.d.])
- Kochanowski J., *Wróżki* (Kraków, 1587)
- Kromer M., *O sprawach, dziejach i wszystkich inszych potocznościach koronnych polskich ksiąg XXX*, trans. M. Błażewski (Kraków, 1611)
- Mikołaj of Wilkowiecko, *O mszej świętej opisanie i o tajemnicach przedniejszych ceremonij, ku niej należących* (Kraków, 1586)
- Mymer F., *Dictionarium trium linguarum* (Kraków, 1528)
- Obodziński A., *Pandora starożytna monarchów polskich* (Kraków, 1640)
- Opaliński K., *Satyry albo Przestrogi do naprawy rządu i obyczajów w Polsce należące* ([s.l.], 1652)
- Orzelski Ś., *Bezkrólewia ksiąg ośmioro czyli Dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta r. 1572 aż do r. 1578*, trans. W. Spasowicz (Petersburg and Mohylew, 1856)
- Paprocki B., *Pamięć nierzędu w Polsce przez dwie fakcje uczynionego w roku 1587* ([s.l.], 1588)
- Pisma polityczne z czasów rokosz Zembrzydowskiego 1606–1608*, ed. J. Czubek, vol. 1: *Poezja rokoszowa*, vol. 2: *Proza* (Kraków, 1916–1918)
- Pistorius S., *Wizerunek łaźnie pińczowskiej* (Kraków, 1611)
- Portofolio królowej Maryi Ludwiki, czyli Zbiór listów, aktów urzędowych i innych dokumentów, ściągających się do pobytu tej monarchini w Polsce*, ed. E. Raczynski, vol. 1 (Poznań, 1844)
- Potocki W., *Ogród fraszek*, ed. A. Brückner, vol. 1 (Lwów, 1907)
- Powodowski H., *Liturgia abo Opisanie mszej świętej i obrzędów jej* (Kraków, 1604)
- Rej M., *Przypowieści przypadłe, z których się może wiele rzeczy przestrzec* ([Kraków], 1562)
- Rej M., *Zwierzyniec, w którym rozmaitych stanów ludzi zwirząt i ptaków kształty, przypadki i obyczaje są właśnie wypisane* ([Kraków], 1562)
- Rzewuski H., *Pamiętki Soplicy*, ed. Z. Szwejkowski (Wrocław, 2004)
- Sienkiewicz H., *Pan Wołodyjowski* (Warszawa, 2003)
- Sienkiewicz H., *Potop*, vols. 1–3 (Warszawa, 2003)

- Skarga P., *Kazania sejmowe*, ed. J. Tazbir, collaboration M. Korolko (Wrocław, 1972; Biblioteka Narodowa, I 70)
- Skarga P., *Żołnierskie nabożeństwo* (Kraków, 1618)
- Starowolski S., *Prawy rycerz*, ed. K. J. Turowski (Kraków, 1858)
- Strykowski M., *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszyskiej Rusi* (Królewiec, 1582)
- Sudolski Z., *Polski list romantyczny* (Kraków, 1997)
- Szajnocha K., *Jadwiga i Jagiełło, 1374–1413. Opowiadanie historyczne*, 2nd corr. edn., vol. 2 (Lwów, 1861)
- Wybicki J., *Utwory dramatyczne*, ed. R. Kaleta (Warszawa, 1963)
- Zbiór pamiątek do dziejów polskich*, ed. W.S. de Broel-Plater, vol. 2 (Warszawa, 1585)

Secondary literature

- A. D., “Trancher la nappe,” *Archives historiques et littéraires du Nord de la France et du Midi de la Belgique*, Ser. 3, 2 (1851)
- Bogucka M., *Staropolskie obyczaje w XVI–XVII wieku* (Warszawa, 1994)
- Brückner A., *Dzieje kultury polskiej*, vol. 1: *Od czasów przedhistorycznych do r. 1506* (Kraków, 1930)
- Bystroń J.S., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*, introduction J. Tazbir, vol. 2 (Warszawa, 1994)
- Chrościcki J.A., “Trzy frontispisy *Satyra albo Dzikiego Męża* Jana Kochanowskiego. O tapiseriach jagiellońskich, szlacheckim ruchu egzekucyjnym i tradycji ikonograficznej,” in: *Necessitas et ars. Studia staropolskie dedykowane Profesorowi Januszowi Pelcowi*, ed. B. Otwinowska, A. Nowicka-Jezowa, J. Kowalczyk, A. Karpiński, vol. 2 (Warszawa, 1993)
- Dmochowski F.S., *Dawne obyczaje i zwyczaje szlachty i ludu wiejskiego w Polsce i w ościennych prowincjach* (Warszawa, 1860)
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska*, vol. 3 (Warszawa, 1902)
- Gołębiowski Ł., *Domy i dwory przy tem opisanie apteczki, kuchni, stołów, uczt... i różnych obyczajowych szczegółów* (Warszawa, 1830)
- Gołębiowski Ł., *Dzieje Polski za Władysława Jagiełły i Władysława III-go*, vol. 2: *Panowanie Władysława III z uwagami nad stanem kraju i rządem jego za Jagiellonów do 1506 r.* (Warszawa, 1846)
- Gołębiowski Ł., *Lud polski, jego zwyczaje, zabobony* (Warszawa, 1830)
- Krzywy R., “Ideologia sarmacka wobec tradycji antycznej i renesansowego humanizmu (wprowadzenie do zagadnienia),” in: *Humanistyczne modele kultury nowożytnej wobec dziedzictwa starożytnego*, ed. M. Prejs (Warszawa, 2010)
- Krzywy R., *Sztuka wyborów i dar inwencji. Studium o strukturze gatunkowej poematów Jana Kochanowskiego* (Warszawa, 2008)
- Lenart M., *Patavium, Pawa, Padwa. Tło kulturowe pobytu Jana Kochanowskiego na terytorium Republiki Weneckiej* (Warszawa, 2013)

Maciejowski W.A., *Pierwotne dzieje Polski i Litwy zewnętrzne i wewnętrzne, z uwagą na ościenne kraje, a mianowicie na Ruś, Węgry, Czechy i Niemcy* (Warszawa, 1846)

Maciejowski W.A., *Polska aż do pierwszej połowy XVII wieku pod względem obyczajów i zwyczajów*, vol. 4 (Petersburg and Warszawa, 1842)

Wójcicki K.W., *Zarysy domowe*, vol. 1 (Warszawa, 1842)

Abstract

In his *Satyr, or The Wild Man* Jan Kochanowski refers to two old-time customs: first that, during the mass, at the reading of the Gospel, old Poles were to half draw their swords in token of their readiness to defend the Christian faith (vv. 185–200), and the second that infamists were punished upon their honour in such a way that when they sat at table with other people, the host cut the tablecloth to indicate that he did not want to share a meal with them (vv. 231–236). The article analyses numerous references to those customs in the old-Polish literature (unanimously attesting to the lack of these rituals in the sixteenth to the eighteenth centuries), to indicate that both were literary legends (in the latter case it was the French codex of heralds of the fifteenth century that was indicated as the source). It turns out that the more time passed since the sixteenth century, the more these legends were taking on the character of historical truth. They have been regarded as a real element of old customs not only by literates creating a romantic tale and positivistic historical novel to uplift hearts, but also – which is much worse – by authors of contemporary popular science literature on old-Polish culture.

Radosław Grześkowiak, DSc, professor of the University of Gdańsk, head of the Department of Literary History at the Institute of Polish Language. His research interests covers old-Polish literature, editing, and emblematics. E-mail: radoslaw.grzeskowiak@ug.edu.pl

Trans. by Natalia Kłopotek

First published as: “Falsyfikowanie ‘starożytności polskich’. O dwóch legendarnych obyczajach średniowiecznych wzmiankowanych w *Satyrze albo Dziśkim mężu* Jana Kochanowskiego,” *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 61 (2017), pp. 135–164

The publication of this English translation has received additional funding from the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Poland